

hin erwähnenswert: die Umwandlung der Versorgungswerke in reine Wirtschaftsbetriebe, die nicht mehr verpflichtet waren, Überschüsse zu erzielen, die der allgemeinen Verwaltung zugutekamen; die Übernahme und Elektrifizierung der Stadtbahn; die Motorisierung des städtischen Fuhrparks; die Modernisierung der städtischen Müllabfuhr durch das System "Colonia" sowie die Intensivierung der städtischen Strassenreinigung.

Als die sozialdemokratische Verwaltung im Februar 1934 ein gewaltsames Ende fand, stand sie trotz Wirtschaftskrise keineswegs am Ende ihrer Möglichkeiten. Jedenfalls wurden auch im Ständestaat die in der Oppositionszeit geforderten Steuerermässigungen keineswegs verwirklicht. Hingegen kam der Wohnhausbau schlagartig zum Stillstand; an seine Stelle traten einige wenige Familienasyle von schlechter Qualität und ein Assanierungsfonds für Privathäuser. Die wirtschaftlichen Schwerpunkte der Stadt Wien lagen im Bau der Höhenstrasse, im innerstädtischen Strassen- und Brückenbau sowie im Bau von Kirchen. Die Besetzung Österreichs durch das nationalsozialistische Deutschland beraubte dann Wien auch noch seiner Hauptstadtfunktion. Die historischen Grenzen sollten fallen, der Wiener Wirtschaftsraum hätte eine unnatürliche Erweiterung erfahren sollen; nur die Katastrophe des Zweiten Weltkrieges ersparte es allerdings Wien, vom Nationalsozialismus gepragte städtebauliche Akzente zu erhalten. Nach Kriegsende kam es in Zusammenarbeit mit der österreichischen Widerstandsbewegung zur Wiedereinsetzung der demokratischen Verwaltung unter der Führung der Sozialdemokraten.

Gleichgültig, welches Teilgebiet der Wirtschafts- und Sozialpolitik wir herausgreifen, stehen wir vor einer Entwicklung, die identisch ist mit den Wünschen der jeweils wirkenden sozialen Kräfte. Politik und Wirtschaft sind jedoch unlösbar miteinander verbunden, wirtschaftspolitische Grundsätze prägen das Bild jeder Zeit; dabei ist es von entscheidender Bedeutung, wie die für die Schwerpunkte der kommunalen Tätigkeit erforderlichen Mittel aufgebracht werden und wofür sie Verwendung finden. Die sozialen Kräfte wiederum sind es, die eine Demokratisierung der Verwaltung bewirken. Betrachten wir die Geschichte Wiens in den letzten hundert Jahren, so führte die Entwicklung in konsequenter Folge von dem die Feudal- und Adelherrschaft ablösenden liberalen Grossbürgertum zum christlichsozialen Kleinbürgertum, um schliesslich ihr Ziel in einer durch das allgemeine Wahlrecht ermöglichten, von der gesamten Bevölkerung gelenkten Verwaltung zu finden.

SPIRA György:

Csak egy kérdést szeretnék felvetni, amely engem mint egy a most tárgyaltnál valamivel korábbi, de nem sokkal korábbi időszak, 1848-49 kutatóját már régen foglalkoztat, amelyet azonban megoldanom eddig nem sikerült.

Ránki György előadása során, amely számomra nagyon érdekes és teljesen meggyőző volt, hangsúlyozta, hogy az 1873 utáni Budapest elsődlegesen ipari város, amely további fellendülését is mindenekelőtt iparának köszönheti, s felhívta a figyelmet azokra a jelenségekre is, amelyek ebbeli megállapításainak helyességét kétségtelenné teszik. A probléma mármost az, hogy hasonló jelenségek már az 1848-i, sőt az 1848 előtti Pesten is megfigyelhetők. A kereső népesség legnagyobb foglalkozási csoportja például már ekkor is az iparból élők, sőt az iparból élők viszonylagos súlya ekkor talán még nagyobb is (nem utolsósorban - gondolom - azért, mert a szolgáltató tevékenységet folytatóké viszont ebben az időben még egészen elenyésző). S, igaz, az iparból élők óriási többségét ez idő tájt még a kisipar foglalkoztatja, de már ekkor is léteznek olyan nagyipari létesítmények, mint például a József-hengermalom vagy a Miesbach-féle téglaegető vagy az obudai hajógyár. A kortársak azonban az ekkori Pestet még ennek ellenére is elsődlegesen kereskedővárosként, kereskedelmi központként tartják számon, s ebben - azt hiszem - nem is tévednek (akkor sem, ha a kereskedelmi forgalom lebonyolításában még ez idő tájt is kiemelkedő részük van az országos vásároknak, ha tehát a kereskedelmi tevékenység időbeli állandósága valamelyest még ekkortájt is alattamarad a későbbinek). Hiszen ha példának okáért szemügyre vesszük, kiknek a kezén halmozódnak fel ezekben az években komolyabb vagyonok, találunk ugyan az illetők között nagyiparosokat is, sokkal nagyobb számban találunk azonban köztük

kereskedőket. De hasonló megfigyeléseket tehetünk a politikai életet vizsgálva is: a kereskedők szerepe ekkor - nagy általánosságban véve - a politikai harcok porondján is sokkal jelentősebb és előbbremutató, mint az iparosoké. S talán mindennél jellemzőbb, hogy ha ebben az időben valamelyik pesti országos vásár rosszul üt ki, akkor ezt nemcsak a helybeli kereskedők sínylik meg és könyvelik el valóságos sorscsapásként, hanem legalább ugyanennyire megszenvedik és megsiratják az itteni iparosok is.

Kérdésem tehát az, hogy az 1848 körüli Pestet eszerint még elsődlegesen kereskedő-városnak kell tekintenünk, mi teszi ezt a várost egy negyed század leforgásán belül mégis elsődlegesen ipari várossá.

Első pillantásra persze kézenfekvőnek látszik az a válasz, hogy a fordulatot mindenekelőtt a külső körülmények átalakulása idézi elő. Hiszen a külső körülmények síkján 1848 és 1873 között olyan nagyszabású változások zajlanak le, mint a jobbágyfelszabadítás és a céhkötélékek felszámolása vagy az osztrák-magyar vámhatár eltörlése meg a Budapestet az ország más vidékeivel összekötő vasutvonalak hosszának megsokszorozódása. Csakhogy a valóságban ezek a változások mégsem nyújtanak kellő magyarázatot. Mert például a nagyipari munkásság és a nagyipari tartaléksereg felhalmozódása már az 1848-at megelőző években sem ütközött akadályokba, holott akkor még létezett mind a jobbágy-, mint a céhrendszer. Az osztrák-magyar vámhatár eltörlése és a vasuthálózat gyors növekedése pedig kétségtelven jótékony hatást gyakorol a budapesti iparra, de hasonlóképpen jótékony hatást gyakorol az itteni kereskedelemre is.

Meggyőződésem tehát, hogy az átalakulás legfőbb okozóit belső tényezőkben kell keresnünk. S hogy mik ezek a belső tényezők: éppen ezt szeretném most vizsgálatot igénylő kérdésként felvetni.

BÁCSKAI Vera:

Spira elvtárshoz kapcsolódva szintén a főváros kapitalistakori fejlődésének történelmi előzményeivel kívánok foglalkozni, hiszen nyilvánvaló, hogy a Budapest utolsó száz évének fejlődését meghatározó körülményeket, általános törvényszerűségeket erősen befolyásolták azok a történelmi előzmények, amelyek a főváros és az ország, Budapest és a vidék, illetve Budapest és a többi város viszonyát meghatározták a korábbi korszakban.

Budapest fejlődésének egyik közismert, sajátos vonása, hogy a népesség növekedésének rohamos, "amerikai" tempója nemcsak a gyáripar kifejlődésének korszakára, az ipari kapitalizmus korszakára jellemző, hanem a megelőző évek fejlődésére is. 1787 és 1846 között - szándékosan választottam az 1846-os évet, a vasut elterjedése, a közlekedés forradalmasítása előtti időpontot záróévszámul - Budapest lakossága háromszorosára, a növekedésben vezető szerepet játszó Pesté pedig csaknem ötszörösére emelkedett. Ez idő alatt az ország népessége körülbelül 55 %-kal, a városok népessége pedig kb. 70-80 %-kal növekedett. A jelentősebb városok közül Miskolc, Várad, Temesvár és Fehérvár népessége megduplázódott; ezt a növekedési arányt még megközelítette Debrecen, Szabadka és Kassa is. Ha nem csak a szabad királyi városokat, hanem a kétezer főnyi népességet meghaladó települések összességét vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a népesség számának növekedése az agrár jellegű településekben jóval gyorsabb ütemű volt. Ezek között a kétszeres, sőt háromszoros, de általában a két- és háromszoros közötti népességnövekedés sokkal gyakrabban fordult elő, mint a városoknál. Ez a megállapítás nem csak azokra az agrártelepülésekre vonatkozik, amelyek egy kisebb körzet csereközpontjaiként városi funkciókat töltöttek be, hanem azokra is, amelyeknél ilyen funkciókat kimutatni, legalábbis pillanatnyilag, nem tudunk.

Az agrárjellegű települések növekedése tehát meghaladta a tradicionális, kézműipari, kereskedő-városok, a jogi értelemben vett városok növekedését. Ez alól egyedül Pest volt kivétel, annak ellenére, hogy e város ipara is kézműipar volt, amely, ha a kézművesek számát, és főleg a mesterségek számát tekintve fölülmulta a többi városét, de jellegében nem különbözött azoktól.